

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Бойко В.Б.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя
Сумського національного аграрного університету*

УДК 349.2

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ФОРМ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

Досягнення максимальної захищеності трудових прав працівників можливе лише за наявності ефективного функціонування відповідного юридичного механізму, який має відображати загальнолюдські цінності, враховувати як зарубіжний досвід, так і спиратися на політичні, економічні та культурні особливості нашої країни, сприяти становленню її як демократичної та правової держави. Забезпечення належного дотримання положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод безпосередньо пов'язано з правовим регулюванням трудових прав і обов'язків, а також їх соціально-правовим захистом.

Питання щодо захисту трудових прав працівників та його юридичних форм свого часу були предметом досліджень М.Г. Александрова, А.П. Александрової, П.В. Анісімова, Н.Б. Болотіної, С.Я. Вавженчука, В.С. Венедіктова, Н.Д. Гетьманцевої, Л.Я. Гінцбурга, Г.С. Гончарової, С.І. Запари, С.О. Іванова, М.І. Іншина, І.Я. Кисельова, Л.І. Лазор, О.А. Лукашевої, М.В. Лушнікової, А.Р. Мацюка, Ю.П. Орловського, П.Д. Пилипенка, С.М. Прилипка, В.І. Прокопенка, О.І. Процевського, В.М. Скобелкіна, О.В. Смирнова, О.Є. Соніна, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишевої, О.М. Ярошенка та деяких інших учених.

Головною метою роботи є аналіз сучасних наукових поглядів на питання захисту трудових прав працівників, форм захисту, визначення можливості їх удосконалення та вироблення пропозицій щодо поліпшення правового статусу суб'єктів трудових правовідносин.

В умовах становлення ринкової економіки в Україні держава бере на себе зобов'язання і відповідальність виступати реальним гарантом соціальних прав своїх громадян і формувати законодавчу базу правового захисту населення. Проведення виваженої правової та соціальної політики, спрямованої на забезпечення стабільності суспільного життя, створення передумов функціонування його основних інститутів та покращення якості життя населення, актуалізується в сучасних умовах господарювання та реформування трудового законодавства, а також подальшого розвитку науки трудового права відповідно до практичних потреб.

Порушене суб'єктивне право особи підлягає примусовому захисту способами, передбаченими чинним законодавством, до яких відносяться матеріально-правові та процесуально-правові.

Матеріально-правові способи полягають у визначенні способів захисту права й охоронюваного

інтересу з метою усунення перешкод на шляху їх здійснення через відновлення чи визнання прав, встановлення правового стану особи або певних фактів тощо.

Процесуально-правові способи полягають у визначенні кола суб'єктів, порядку розгляду справи та виконання рішень і є формою захисту прав. Коло суб'єктів та категорії справ, які мають право розглянути суди, визначається їх підвідомістю.

У науковій літературі форма захисту розглядається як вид юридичної діяльності, в якій протікають охоронні правовідносини з приводу трудового права. При цьому Т.А. Нестерова виділяє чотири форми захисту (судова, управлінська, суспільна та безпосередня) [4, с. 54]. У свою чергу, С.Я. Вавженчук у своєму монографічному дослідженні зазначає, що правові форми, способи, заходи й засоби захисту варто відмежовувати від трудових форм, способів, заходів й засобів захисту. Перші є більш широкими, адже включають не лише трудові, а й конституційні форми, способи, заходи й засоби захисту. Поклавши в основу суб'єктивний критерій, автор виділяє такі види захисту трудових прав: а) державний (судовий та адміністративний, тобто діяльність органів, уповноважених на здійснення нагляду й контролю за дотриманням трудового законодавства, галузеві органи і прокуратура); б) недержавний (самозахист оперативного характеру); в) захист третейськими судами (Трудовий арбітраж); г) захист колективними утвореннями (профспілками, КТС); ґ) посередницький (Примирна комісія); д) міжнародний захист трудових прав [2, с. 461].

А.О. Падалка пропонує розглядати дві основні форми захисту: державну та недержавну. Кожна з них матиме власну структуру та певні види [5]. Р.С. Харчук вважає, що загальноновизнаним у науці є розподіл всіх форм захисту права, з урахуванням особливостей суб'єкта застосування засобів захисту до правопорушника, на дві основні форми – юрисдикційну і неюрисдикційну, що, у свою чергу, повною мірою можна застосовувати також у сфері захисту трудових прав працівників [7, с. 1073–1074].

Такого погляду дотримується й С.Я. Вавженчук. Він пропонує виокремлювати дві форми захисту конституційних трудових прав – юрисдикційну й неюрисдикційну з урахуванням того, чи вправі уповноважена особа реалізувати державний примус щодо правопорушника. У такому разі основним критерієм класифікації форм захисту прав виступає можливість реалізувати державний примус, тобто

наявність юрисдикційних повноважень [2, с. 253]. Це важливе зауваження, оскільки в теорії трудового права зустрічаються й інші критерії класифікації.

Одним з основних завдань держави в період проведення соціально-економічних реформ є належне забезпечення державного захисту трудових прав працівників. Державний захист трудових прав громадян нормативно-правове закріплення трудових прав та державний нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства. При цьому нагляд та контролю притаманна, так би мовити, подвійна функція. З одного боку, держава в особі уповноважених державних органів здійснює контроль за захистом трудових прав, з іншого – контролює якість виконання функцій із нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства уповноваженими на те суб'єктами.

З огляду на означене, треба розглядати реалізацію державного захисту трудових прав працівників у трьох основних напрямках: по-перше, в законотворчій діяльності; по-друге, в діяльності безпосередньо державних суб'єктів нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства; по-третє, в діяльності судових органів у сфері захисту трудових прав.

Основним суб'єктом законодавчої ініціативи в державі є Верховна Рада України, якою протягом останніх років внесено велику кількість змін до законодавчих актів у сфері регулювання праці, однак ключове питання – розроблення та прийняття Трудового кодексу України (ТК) – залишається невирішеним. У нормах ТК має бути визначено коло суспільних відносин, права й обов'язки сторін, обставини, пов'язані з виникненням, зміною чи припиненням правовідносин, засоби, за допомогою яких буде забезпечено дію норми права. При цьому важливо, щоб такий нормативний акт було прийнято з урахуванням зауважень та пропозицій як науковців, так і практиків.

Наступним суб'єктом, нормотворча діяльність якого має важливе значення для захисту трудових прав працівників, є Президент України. Найважливішим засобом захисту трудових прав працівників із боку Президента України є видання підзаконних актів нормотворчого характеру.

Однією з форм державного захисту трудових прав працівників є діяльність державних органів у сфері нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства. Їх права, обов'язки, відповідальність та порядок діяльності закріплені низкою нормативно-правових актів, які є різними за характером, природою та юридичною силою. Одним із найбільш впливових суб'єктів контролю за дотриманням законодавства є прокуратура. Так, на думку М.Ю. Тодики та О.В. Марцеляка, прокуратура виступає ефективною правозахисною державною інституцією й своєю загальнонаглядовою діяльністю у сфері забезпечення основних прав і свобод громадян України вдало компенсує деяку складність судової форми захисту прав і свобод громадян [6, с. 53]. Проте прокуратура не може приймати остаточного рішення у справі (це є привілеєм суду), тому звер-

нення за допомогою до прокуратури не зашкодить жертві порушення, але конкретних дій прокурора не вистачить для вичерпання національних засобів захисту прав людини.

Кабінет Міністрів України також вживає заходів щодо забезпечення дотримання трудових прав, шляхом втілення урядового контролю, якому характерні нормотворча та координуючі функції. Крім того, контрольна функція уряду пов'язана з організаційним забезпеченням діяльності суб'єктів нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства.

Особливу увагу у сфері державної форми захисту трудових прав працівників варто приділити судовому захисту. У цивільному процесі судовий захист розглядається як одна із найбільш поширених і досконалих форм захисту суб'єктивних прав особи. Вважається, що ця форма захисту прав характеризується такими перевагами: 1) поширюється на необмежене коло осіб; 2) під судовий захист підпадають усі, без виключення, права і свободи особи: як прямо закріплені Конституцією і чинним законодавством, так і такі, що не передбачені законом, але не суперечать йому; 3) судовий захист здійснює спеціальний орган – суд, утворений виключно для розгляду спорів про право; 4) суд розглядає і вирішує вимоги, заявлені зацікавленими особами, на підставі чинного законодавства; 5) обставини справи досліджуються в межах цивільної процесуальної форми, яка гарантує законність й обґрунтованість вирішення справи; 6) захист здійснює безсторонній суддя; 7) розгляд справи відбувається за активною участю сторін по справі та інших зацікавлених осіб, що значно підвищує ефективність процедури розгляду. Судова форма захисту права вважається найбільш пристосованою для вирішення складних і спірних правових питань, оскільки процедура вирішення справи є дуже ретельно врегульованою і містить всебічні гарантії винесення законного й обґрунтованого рішення [3, с. 12].

Про визнання соціальної цінності, престижу судового захисту свідчать і міжнародні-правові документи. Наприклад, ст. 8 Загальної декларації прав людини наголошує: «Кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у разі порушення основних прав, наданих їй конституцією або законом».

З огляду на викладене вище, можна окреслити характерні риси державної форми захисту трудових прав працівників:

1) передбачає звернення працівника у разі порушення його трудових прав до відповідних державних органів;

2) діяльність державних органів у сфері захисту трудових прав має три головних напрями: належне закріплення трудових прав працівників; контроль за дотриманням трудових прав працівників; поновлення порушених прав працівників шляхом звернення до судових органів;

3) вона є найбільш ефективною, адже державні органи в сфері захисту трудових прав працівників наділені широким колом владних повноважень.

За конституційними положеннями (ст. 55 Конституції України), кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань, зокрема здійснюючи поновлення порушеного чи оскаржуваного права самостійно (самозахист). Одним із засобів захисту в трудових правовідносинах є самозахист, оскільки власними діями працівник реалізує свої трудові права, забезпечує гарантування їх і відновлення порушених трудових прав та інтересів. Порівняно з іншими способами захисту, самозахист – це захист без звернення до суду або іншого органу, який здійснює захист трудового права. Існують індивідуальні та колективні форми самозахисту в трудових правовідносинах. До останніх належить право на страйк, що передбачено законодавчими актами.

Як бачимо, науковці так і не дійшли згоди у визначенні форми захисту та класифікації таких форм. Так, В.Я. Бурак виділяє в сучасних умовах розвитку трудових правовідносин такі форми захисту трудових прав працівників: самозахист, який включає в себе колективний та індивідуальний самозахист; адміністративну форму, що включає в себе можливість працівника звернутись до органів державного нагляду за дотриманням трудового та спеціального законодавства; громадський захист, що включає захист трудових прав та законних інтересів працівників профспілковими організаціями; примірні процедури під час вирішення індивідуальних та колективних трудових спорів; захист прав працівника в судовому порядку [1, с. 88].

Отже, під формою захисту трудових прав працівників варто розуміти передбачену дію з припинення порушення норм трудового права, відновлення порушеного трудового права або створення умов для його належної реалізації, що відбувається у визначеному порядку і реалізується через діяльність уповноважених на те суб'єктів захисту.

Викладений матеріал дає підстави зробити **висновки**: по-перше, у трудовому законодавстві не-

обхідно закріпити визначення та види форм захисту трудових прав працівників, способів захисту, а також перелік державних органів, до яких працівник має право звертатись у разі порушення його трудових прав. При цьому варто визначитися, у разі порушення яких саме прав працівник має звертатись до того чи іншого державного органу; по-друге, аналіз КЗпП дає змогу стверджувати, що більшість його норм, що закріплюють державну форму захисту трудових прав, спрямована на покращення ефективності функціонування підприємства, а не на досягнення належного правового захисту працівників; по-третє, в майбутньому треба упорядкувати діяльність державних суб'єктів, які здійснюють захист трудових прав працівників, із метою уникнення дублювань та протиріч в їх повноваженнях; по-четверте, рівень захисту трудових прав працівників значно покращиться у разі використання державних форм захисту в сукупності з недержавними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бурак В.Я. Правові засади захисту трудових прав працівників: [навчальний посібник] / В.Я. Бурак. – К.: Істина, 2013. – 186 с.
2. Вавженчук С.Я. Система захисту і охорони конституційних трудових прав працівників: [монографія] / С.Я. Вавженчук. – Харків: Діса плюс, 2013. – 510 с.
3. Васильев С.В. Гражданский процесс: [учеб. пособ.] / С.В. Васильев. – 2-е изд., доп. – Х.: Одиссей, 2007. – 512 с.
4. Нестерова Т.А. Защита трудовых прав в России: юридическая сущность и приоритетная роль государственных органов : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.05 / Т.А. Нестерова. – Пермь, 2005. – 511 с.
5. Падалка А.О. Державний захист трудових прав працівників та роботодавців як форма захисту / А.О. Падалка // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 532–537.
6. Тодика М.Ю. Конституційний суд в Україні і прокуратура в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав громадян / М.Ю. Тодика, О.В. Марцеляк. – Х.: Право, 1996. – 168 с.
7. Харчук Р.С. Класифікація та значення форм захисту трудових прав працівників / Р.С. Харчук // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 1073–1077.

Бойко В.Б. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ФОРМ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

У статті аналізується стан захисту трудових прав працівників у сучасних соціально-економічних умовах. Розглядаються проблеми форм захисту трудових прав працівників. Проаналізовані наукові підходи щодо визначення та класифікації форм захисту. Обґрунтована необхідність законодавчого врегулювання поняття та видів форм захисту трудових прав працівників. Внесено пропозиції щодо удосконалення законодавства про працю.

Ключові слова: працівник, трудові права, форми захисту, юрисдикційна форма захисту, державна форма захисту.

Бойко В.Б. ПОНЯТИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ ФОРМ ЗАЩИТЫ ТРУДОВЫХ ПРАВ РАБОТНИКОВ

В статье анализируется состояние защиты трудовых прав работников в современных социально-экономических условиях. Рассматриваются проблемы форм защиты. Проанализированы научные подходы к определению и классификации форм защиты. Обоснована необходимость законодательного урегулирования понятия и видов форм защиты трудовых прав работников. Вносятся предложения по усовершенствованию законодательства о труде.

Ключевые слова: работник, трудовые права, формы защиты, юрисдикционная форма защиты, государственная форма защиты.

Boiko V.B. THE CONCEPT AND CLASSIFICATION OF EMPLOYEES LABOR RIGHTS PROTECTION FORMS

The article analyzes the current state of labor rights protection of workers in Ukraine. The development of a market economy in Ukraine is accompanied by numerous violations of workers' labor rights, rising unemployment and impoverishment of the working-age population. Therefore, there arises a question of developing an effective mechanism for protecting the rights and freedoms of both an employee and employer in labor relations, creating conditions for the proper exercise of constitutional rights and freedoms. A reliable legal mechanism should become not only a modern social necessity, but also an effective way of expressing the social value of labor law as a regulator of labor relations and ensures the implementation of economic reforms in the state.

The violated subjective right of a person is subject to compulsory protection by means provided for by the current legislation, to which the substantive and procedural legal means apply. The substantive means are to determine the ways to protect the rights and interests in order to remove obstacles to their implementation through the restoration or recognition of rights, the establishment of a legal status of a person and the like. Procedural legal methods consist in determining the range of subjects, the procedure for reviewing cases and the implementation of the judgements and are a form of rights protection.

The form of protection is considered as a type of legal activity, in which the protective legal relations concerning labor law take place.

The question of the forms and methods of protecting labor rights is not sufficiently investigated. This leads to the fact that the existing legal instruments provided by law are not effectively used in the protection of labor rights. Scientists have not agreed to define forms of protection and classification of such forms.

In today's conditions of a market economy development, the implementation of state protection of labor rights should be considered in a number of areas: in law-making activity, in the activity of state entities of supervision and monitoring of the application of labor legislation, as well as in the work of judicial bodies in the field of labor rights protection.

In order to avoid duplications and contradictions in the powers of state entities exercising protection of workers' labor rights, their activities should be harmonized and streamlined. At the same time, state forms of protection should be used alongside with non-state ones, which will testify to the development of civil society and the rule of law.

Key words: employee, labor rights, forms of protection, jurisdictional form of protection, state form of protection.